

MÜNİRİ'NİN GÜLŞEN-İ EBRÂR VE MADEN- İ ESRÂR MESNEVİSİ'NDEKİ TİPLER VE KİŞİLİKLER

Meheddin İSPİR*

ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), II/3, Temmuz 2017, Sayfa: 13-44

ÖZET

Tip, toplumun süregelen yaşantısı içinde kendini gösteren belirgin davranışları temsil eder. Divan şiirinde belirgin davranışları temsil eden pek çok tip vardır. Bunlar, Âşık, Maşuk, Mecnun, Leyla, Saki, Derviş gibi tahayyüli ve tasavvurî tipler ile Bülbül, Gül, Güneş, Pervane, Zühre gibi temsili tiplerdir. Kişilik, kişinin kendi görüş, düşünüş ve davranışlarıyla şekillenir. Kişilik, basmakalıp davranışlar yerine değişken davranışlar sergiler. Divan şiirinde kişilikler, Dinî, Tarihi (Destani-Mitolojik), Edebi ve Sanatkâr, Mutasavvıf ve Bilgin şeklinde tasnif edilebilir. Tipler ve kişilikler, Klasik Türk Edebiyatının önemli kaynakları arasında yer alır. Bu kaynakların müstakil eserler incelenerek ortaya çıkarılması gerekmektedir. Ayrıca, bir milletin kendi değer yargılarını öğrenmesi kültürel ve sanatsal açıdan çok önemlidir. Toplumun davranış ve yapısını temsil eden tipler ve kişilikler de bu düşünceden hareketle ele alınmalıdır. Böylece hem edebi eserlerin anlaşılması kolaylaşmış olacak hem de toplumun değer yargıları daha iyi anlaşılacaktır. Konunun işlenişinde tipler ve kişilikler alt başlıklarla ele alınıp işlendi.

Anahtar Kelimeler: Toplum, edebi eser, tip, kişilik

THE TYPES AND CHARACTERS IN THE MUNIRI'S POEM "THE FLOWER GARDEN OF THE VIRTUES AND TREASURE OF MYSTERY"

ABSTRACT

The type represents specific behaviors manifested in the ongoing life of the community. There are many types that represent specific behaviors in the Divan poetry. These are imaginary and depicted types such as Aşık, Maşuk, Majnun, Leyla, Saki, Derviş, and representatives such as Bülbül, Gül, Güneş, Pervane, Zühre. Personality is shaped by one's own views, thoughts and behaviors. Personality exhibits variable behaviors instead of stereotyped behaviors. Individuals in Divan poetry can be classified as Religious, Historical (Epic-Mythological), Literary and Artist, Dervish and Scholar. Types and personalities are among the important sources of Classical Turkish Literature. It needs to be presented to scientists by studying individual works of these sources. Additionally, it is important for each nation to study his own legacy from cultural and art view. On this standpoint it is necessary also to investigate the structure and behavior of society. So it will be easy to understand the literary works and correctly to assess true value of society. The topic of this paper is divided to subtitles.

Keywords: Society, Literary Work, Type, Personality.

* Yrd. Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. el-mek: meheddin.ispir@erzurum.edu.tr

Giriş

Klasik Türk Edebiyatının malzemesini oluştururken eserler her zaman bize yol gösterir. Malzeme için kaynak bizzat eserlerin kendisidir. Doktora çalışmam olan Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden-i Esrâr Mesnevisi malzemenin oluşturulmasına katkı sağlayacak bir eserdir. Bu eserde yer alan tipler ve kişiliklerin tespiti sonucunda elde edilen malzeme yeni çalışmalara kaynaklık edecektir.

Bir toplumun değer yargıları, yaşantısı, iç ve dış âleme bakışı, davranış şekilleri, inanışları tip ve kişilik etrafında şekillenir. "Kişilik ada bağlıdır, basmakalıp davranışlar sergilemez. Davranışları değişkendir. " Tip, belirgin davranışların temsilcisidir. Yüzyıllar boyu oluşan kültür, olgunlaşma sürecinde tipini de yetiştirip, eksik-aksak taraflarını tamamlayıp düzeltiyor. Olgun şeklini alan (tamamlanan) tip, toplumun temel değerlerini temsil ediyor."² Osmanlı toplumunun değer yargılarını temsil eden tipler, özellikle öğretici eserlerde hikâyelerle birlikte işlenerek toplumun belli davranışlar etrafında birliktelik sağlamasını hedefler. Kişilikler bu davranışların değişimini ada bağlı olarak yeniler. "Türk tarih ve edebiyatında umumiyetle, her medeniyet devresi ve her sosyal tabaka, kendisini temsil eden belli tipler doğuruyor. Bir medeniyet devresinden başka bir medeniyet devresine geçince, edebi eserlerdeki tiplerde değişiyor."³ Divan Edebiyatında Tip ve kişilikleri önemli kılan nedenler vardır. " Bu nedenlerden biri Divan edebiyatının coğrafyasıyla ilgilidir. Divan edebiyatında adı geçen kişiler bir bakıma bu edebiyatın coğrafyasını, daha açık bir deyişle kapsama alanını verirler."⁴ Bu kapsama alanı içerisinde dini, tasavvufi, tarihi, mitolojik pek çok kişilikler yer alır. "Çok zengin bir referanslar dünyasına sahip olan Divan Edebiyatı, başvurduğu kaynaklar itibarıyla de zengin edebi ekollerden biridir. Mitoloji ve efsaneler, bu edebiyatın kullandığı ana kaynakların başında gelmektedir."⁵

Gülşen-i Ebrâr ve Maden-i Esrâr Mesnevisi'ndeki tipler ve kişilikler 16. yüzyıl Türk toplumunun sosyal şartlarını, düşünce yapısını, davranış biçimlerini, örf ve adetlerini öğrenmede bize kolaylık sağlamaktadır.

² Metin, Akkuş, Nefi Divanı'nda Tipler ve Kişilikler, AÜ FEF Yayınları, Erzurum, 1995, s.20.

³ Mehmet, Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s.6.

⁴ Gencay, Zavotçu, Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006, s.III.

⁵ Dursun Ali, Tökel, Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s.463.

1. Tipler⁶

1.1. Tahayyuli- Tasavvuri Tipler:

Âşık (seven) ve Âşık Grubu:

Âşık: Seven. Eserde Allah'a, başka varlıklara ve insanın kendisine âşık olmasından söz edilir. Âşığın kârı sevmek ve sevilmektir. Allah'ı sevenler dirilik bulur. Âşık sevdiğini gizler, sırrını herkese yaymaz. Âşığın gönlü temiz olmalıdır. Âşığın gönlünde hastalık kalmaz. Kendine âşık olan başkasını sevemez.

*Sevilmek sevmek olur **âşık** kâr*

Bu söze anlamayup itme inkâr (237)

*Dirilmişdi yanında nice **âşık***

İderlerdi 'amel Allâh'a lâyıq (275)

*Anuñ **âşık**ların eyle ziyâde*

İrüşsün her biri fazl u reşâde (306)

Anı 'âşık ider mi kimseye fâş

*Duyar mı **âşık**uñ sırrın her evbâş (4836)*

*Bulunmaz **âşık**uñ gönlünde 'illet*

Ĥüdâdur mezheb ile aña millet (4889)

*Çün olduñ kendüñe 'ucb ile **âşık***

Degülsin baña bu ĥü ile lâyıq (4942)

Ahbâb: Dost. Sevenler.

*Ķamu **ahbâb**ımı hem eyle manşür*

Ķamu a'dâsını merdûd u makhûr (219)

Velîme iyledi cem' oldı aşhâb

*Muhâcirle niçe enşâr u **ahbâb** (3750)*

Derviş: Allah'ı seven. Âşık.

*Gel iy cüyâ-yı ĤaĶ iy **merd-i dervîş***

Nazar Ķıl var mı ĥiç sende bu teşvîş (1094)

⁶ Bu konunun ele alınışı ve işlenişinde (tasnifinde) şu eserlerden yararlandı. Metin, Akkuş, Divan Şiirinde İnsan I- Dini Kişilikler, Erzurum, 2000; Nefi Divanı'nda Tipler ve Kişilikler, Erzurum, 1995.

Divâne (mest, hayran): Sevmekten dolayı sarhoş ve deli olan. Âşık.

*Ki bir şūrīde vü **divāneyem** ben*

Belâlar odına pervāneyem ben (1031)

*Ƙalem yok **âşık-ı divāneye** çün*

‘Aceb niçün olam ben zâr u mahzûn (1052)

*Dirîgâ kim beni **divâne** kıldı*

Muhabbet şem‘ine pervâne kıldı (2056)

*‘İşkuñ alıp benden beni **divâne** kıldı nideyim*

Sevmekde kılmadı seni hîç ihtiyârım kıdasın (2069)

Mecnûn: Seven, sevgiden dolayı deli olan. Âşık.

*Ziyâde oldı bir gün **şūr-ı Mecnûn***

Ki ‘ışk anı be-ğayet kıldı meftûn (982)

Yüzün gören olur ‘ışkından meftûn

*İder biñ ‘âkıllı bir demde **mecnûn** (1883)*

İderdi her biri vaşluna meyli

*Ki **mecnûn** oldı bunlar Zühre leylî (2479)*

Muhib: Seven, sevgi besleyen, dost, âşık.

***Muhib** maḥbûb olur ger itse kûşîş*

Yolın urmasa fıkr-i ekl ü pûşîş (243)

*Didiler ‘âşıkıyuz hem **muhibbi***

Bıraḫduḫ sevgüsinden özge ḥubbı (2295)

Talib: İsteyen, istekli. Âşık.

*Özin t̄alib şanur **t̄alib** degüldür*

Özin r̄ağib şanur r̄ağib degüldür (1634)

*İşitdüñse sen iy **t̄alib** bu remzi*

Bu dilber vechine gel iyle ḡamzı (1754)

Uşşak: Âşıklar, sevenler.

Budur şālīḥ ‘amel bu yolda iy yār
Burāḳ olan budur ‘uṣṣākā her bār (4128)
Cemāl ‘arz iylemiş ‘uṣṣāk ol yār
Ḳurulmuş görmesinde ordu bāzār (4511)
Cihānuñ zīnetine olma maḡrūr
Ġam-ı ‘uṣṣāk ile ol şād u mesrūr (4170)
Anuñ aḫlāḳı ḥulḳ-ı enbiyādur
Anuñ enfāsı ‘uṣṣākā hüdādur (4799)

Yār (dost): Seven.

Cemāl-i gülden özge baña didār
Gerekmez ger ola yār u ger aḡyār (1033)

Maşuk (sevilen) ve Maşuk Grubu:

Canan: Sevgili.

Gehī fiḳrine olurdu peşīmān
Gehī maḡlūb iderdi fiḳr-i cānān (1999)
İrişmek ola mı dermāna āyā
Buluşmaḳ ola mı cānāna āyā (2064)
Zehī gönül k’ola meclā’-ı Raḫmān
Görüne anda ‘aks-i rü-yı cānān (3310)

Canane: Sevgili.

Ṭavāf it devlet ehli ḫānesini
Bulasın tā gönül cānānesini (883)

Dilaram: Gönül alan, gönül kapan, sevgili.

Bu ḫāli çünki gördi ol dilārām
Ta’accüb kıldı çoḳ ol sīm-i endām (2035)

Dilber: Gönlü alıp götüren sevgili.

Gice vuşlāt ne ḫoşdur dirīḡā
Gele dilber maḳāmın ide me>vā (711)

*İşitdüñse sen iy tâlib bu remzi
Bu **dilber** vechine gel iyle gamzı (1754)*

*Anuñ çün görmediñ ol **dilberi** sen
Anuñ çün şekden olmaduñ berî sen (4521)*

Dildâr: Birinin gönlünü almış sevgili.

*Görtünmedi baña ahcâr u eščâr
Tolu gördüm cihâni rûy-ı **dildâr** (997)*

Dil-rûba: Gönül kapan, gönül alan sevgili.

*Delîl oldı serây-i **dil-rübâya**
Gözi düş oldı ol bedr olmuş aya (2004)*

Leyla: Leyla ile Mecnun hikâyesinin kadın kahramanı. Sevgili yerine kullanılır.

*İderdi her biri vaşlma meyli
Ki mecnûn oldı bunlar Zühre leyli (2479)*

Mahbûb: Muhabbet olunmuş, sevilmiş, sevgili.

*Nice olmaya **emlah** ol perî-rû
Çü **maḥbûb** itdi özine anı hû (115)
Daḥı kalmadı zulmet olma maḥcûb
Açıldı bürka^c-ı dîdâr-ı **maḥbûb** (4535)*

Maşuk: Sevilen, sevilmiş, sevgili.

*Benümle söyleşür **maşûk** u aşık
Benümle yâd olur güftâr u sâbık (354)*

*Bulunmaz sencileyin baña **maşûk**
Saña aşık benim gibi iken çok (733)*

*Hidâyet pertevdür **ışık-ı maşûk**
Ne añlasın anı her akı-ı mesrûk (794)*

*Müheyyâ iylediler bezm-gâhı
Ki aşık ide **maşûka** nigâhı (2009)*

*Didi ḥargâhı **maşûka** giderven
Anuñ çün bu işi böyle iderven (2767)*

Matlûb: Taleb edilen, istenilen, sevgili.

Sözini diñledi şeyhüñ ol hûb

*Hakîkî ıışk olandı aña **matlûb** (2113)*

*Görür **matlûbı** yüzün bî-nihâne*

Zemânında olur merd-i yegâne (4840)

Nigar: Resim, resin gibi güzel sevgili.

*Sücüd idüp ayağına **nigâr**uñ*

İder hâlini  arz ol bî-karâr uñ (1962),

***Nigâr** ıışkından özge fikri olmaz*

Anuñ nāmından özge zikri olmaz (965)

Peri-rû: Peri yüzlü, çok güzel sevgili.

*Nice olmaya **emlah** ol **peru-rû***

Çü ma bûb itdi özine anı hû (115)

Peri-zad: Peri çocuđu, peri çocuđu olacak kadar güzel sevgili.

Yağasın yurtup itdi āh u feryād

*Ta accüb kıldı aña ol **peri-zād** (2024)*

Sevgili: Sevilen, sevilmiş olan.

Buyurmuşdur kamu halkuñ ulusu

*Habîbi **sevgülisi** bahtulusı (3022)*

*Ulusı **sevgülisi** kâyinātuñ*

Özini  ilm ü fazl ile muhallā (5133)

Saki: Su ve içki dağıtan güzel, sevgili. Tasavvufta ilahi şarap sunucusu olarak ele alınmış.

Hevā(ı)-ı Hūya ir Hū di müdāmı

*Ki **şakı** şuna saña hoş müdāmı (4383)*

Yâr: Sevilen, sevgili. Yar-ı mutlak, mutlak sevgili yani Allah.

*Göre her şeyde peydā rüy-ı **yârı***

olu göre kamu dār ü diyârı (980)

Görünmez çeşmüñe pes gayr-ı maḥbûb
 Olur her manzaruñda **yâr-ı mutlaḳ** (1026)
 Cemâl-i gülden özge baña didâr
 Gerekmez ger ola **yâr** u ger aḡyâr (1033)

Rakib ve Rakib Grubu:

Adû: Seven ile sevgili arasına giren düşman.

Saḳım yolda velî anı **adûdan**
 Haber hiç kimseye virme sebûdan (1309)
 ‘**Adû**muzdur bizüm rûz-ı ezelden
 Koyan oldur bizi ilm ü ‘amelden (4677)

Adüv (bkz. adu): Düşman.

Ḳatı zâhir **adüvdür** yoḳ ḥafâsı
 Mülâzımdur ḳamu ḥalka cefâsı (4690)

A'da (bkz. Adu): Düşmanlar.

Ḳamu aḥbâbını hem eyle mañşür
 Ḳamu **a'dâsını** merdûd u maḳhûr (219)
 Cihâna şevketi şol deñlü doldı
 Ki seyfi ḳorḳısından ditrer **a'dâ** (5164)

Aḡyar: Gayrılar, başkalar, yabancılar. Seven ile sevgilinin dışında kalanlar. Seven ile sevgili arsındaki engeller, düşmanlar.

Ne ḳâ'im içmez ille ‘aşıḳ-ı zâr
 Visâlitüm mecmu'ına sıḡmaz **aḡyâr** (798)
 Degül **aḡyâra** mây(°)il ser ü nâzum
 Ḥamây(°)ili olur ḳadd-ı dırâzum (800)
 Cemâl-i gülden özge baña didâr
 Gerekmez ger ola yâr u ger **aḡyâr** (1033)

Câdu: Sihir ve büyü yaparak sevenleri birbirinden ayıran. Düşman.

Gözünüñ siḫrine sıḡmaz çeh ü çend
 İder bir laḫzada biñ cādüyı bend (4509)

Düşman: (bkz. Adu):

Bu hū ile zulümden oldılar dūr

*Bunuñla itdiler **düşmānı** maḫhūr (3424)*

Hasūd: Kıskanç, çekemeyen. İki sevgili arasını bozan.

Rümūziyle dir idi iy ‘azizān

*Neler kıldı bize görüñ **hasūdān** (1571)*

Râkib: Seven ile sevgili arasına gire, sevgilinin sevgisine ortak olan, düşman.

*Belâ oldu belâ üstine **râkib***

Cefâlar her farafdan oldu lâzib (1193)

Şeyâtin (Şeytân): Kibirlendiği için Allah tarafından lanetlenen varlık. İnsanların düşmanı. Sevenlerin düşmanı. Allah sevgisine ulaşılmasına engel olan.

Ulular yolını dutmaḫ iyüdü

*Şaḫın yolda seni **şeytân** uyudur (2130)*

*Bunı içen olur **şeytāna** maḡlūb*

Gözine görsedür her şerri mergūb (2498)

Yaramaz huyuñı terk iyle zinhār

*Ki **şeytân** olmaya saña talebkār (25039)*

*Daḫı düşmeñ **şeytān** izlerine*

Ki düşmendür dutupdur size kīne (4689)

1.2.Temsili Tipler:

Andelib (bkz. Bülbül)

Bülbül: Güle âşık olan, gülü seven. Âşık.

*İşi ḡulḡuldur adı **bülbül** anuñ*

Derūnı dolu sevdā-yı gül anuñ(447)

Esirge yir yüzintüñ her ḡaribin

*Belâ bāḡında öten **andelibin** (557)*

*Düzüp maḫfil içinde **bülbül-i mest***

Gülüñ ışkında varım vermiş ez-dest (596)

Gül: Bülbülün sevgilisi olan çiçek.

Düzüp maḥfil içinde bülbül-i mest

Gülüñ ışkında varın vermiş ez-dest (596)

Sivâ-yı ışk-ı gül dilde ne kim var

Reh-i ışk içre kılmış cümle İsar (598)

Velî yok ışk-ı gülde hiç kararum

Derûnumda dükendi ihtiyarum (2869)

Güneş ve Ay (Gözlemci, Hizmetçi)

Resûl-ı mağrib ü maşrıkdur ol şâh

Ki kemter hâdimidir mihr ile mâh (88)

Binâ ola dahı bir kaşr-ı şâhî

Ki evci gözliye mihr ile mâhı (4977)

Pervane: Geceleyn ışığın çevresinde dönen kelebek. Pervane *muma âşık* olarak kabul edilir. Mum ışığının etrafında döner, döner ve öyle bir an gelir ki kendini mumun alevine bırakmış.⁷ Bundan dolayı *pervane* kendini sevdiğine feda eden *âşık* yerine kullanılır.

Ki bir şürîde vü divaneyem ben

Belâlar odına pervaneyem ben (1031)

Dirîğâ kim beni divâne kıldı

Muḥabbet şem'ine pervâne kıldı (2056)

Saña yok kimseden bir zerre pervâ

Neden pervâne şem'üñ idine câ (3355)

Ne kuşsin şem' yâ pervâne misin?

Hışım mısın veya bigâne misin? (3356)

Süreyya (Pervin, Ülker): Kuzey yarımkürede toplam yedi yıldızdan oluşan bir yıldız kümesidir. Attar'ın şiirini kıskanan bir tip olarak ele alınmış.

Bihîn-i halk ya'nî Şeyh Attâr

Ki reşk iderdi nazmına süreyyâ (5138)

⁷ İskender, Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s. 402.

Zühre (Nahid, Çobanyıldızı, Venüs: yıldız, güzel kadın): Zühre, Harut ile Marut'un günah işlemelerine yol açan, güzelliğiyle meşhur bir kadındır. Bu meleklerle içki içirmiş ve onlardan ism-i azam duasını öğrenerek göklere çıkmış ve beşinci felekte bir yıldız olarak kalmıştır.

Nisālar cümle hüsniñ zebūnı

Çatı fettān idi anuñ ʿuyūnı

*Dinüirdi anuñ nāmına **Zühre***

Cihānda hüsñ ile bulmışdı şöhre (2473-2474)

Yine vaşla tālibkār oldı bunlar

*Yine egmedi **Zühre** bunlara ser (2485)*

Beşinci āsmānda oldı sākın

Burucuñ seyrini dutdı emākin (2526)

2. Kişilikler

2.1. Dini Kişilikler

Âdem : İlk insan ve ilk peygamberdir. *Ebülbeşer* (insanlığın babası) ve *Safiyullah* (seçkin kul) ismiyle anılır.⁸ Burada onun için *safî* sıfatı kullanılmıştır.

*Soruldı devri çün **Âdem Şafinüñ***

Dürüldi defteri ol hoş nebñüñ (2430)

Ali (Murtaza, Şir-i Hüda) : İslam peygamberinin amcası *Ebu Talib'in* (ö.619) oğludur. İlk Müslümanlardandır. Dördüncü halifedir.⁹ Bilgili, yiğit ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Kendisinden *Murtaza, Şir-i Hüda, Aliy-yi Murtaza* ünvanlarıyla söz edilmiştir.

*Sunuldı **Murtaza**'ya hem bu cüllāb*

Vücüdı şehr-i ʿilme oldı ebvāb (2662)

Dilerse fehm ide bu remzi cānuñ

*Ne didi añla ol **Şir-i Hüda**'nuñ (3234)*

Ebübekr u ʿÖmer ʿOsmān-ı cāmîʿ

*ʿAliy-yi **Murtaza** küffāra kāmîʿ (146)*

⁸ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 3

⁹ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s.10

‘Aliyyi Murtaẓā ol şaḥib esrār

Demişdür Dārihim mā dumte fī dār (1130)

‘Ali birle ‘Ömer şabr itdiler

Ne işler görelüm ol er didiler (2209)

Âsaf: Asaf b. Berahna. Süleyman peygamberin kâtibi veya veziridir. İyilik, ileri görüşlülük, başarılı yönetim ve tedbirin sembolüdür.¹⁰ Eserde *Süleyman* Peygamber anlatılırken adı anılır.

Yemîninde dutardı enbîyâ şâf

Daḥı her ‘âlim-i ‘âmil çü ‘Âşaf (409)

Ayas (Ayaz) : Gazneli Sultan Mahmud'un has gulamlarındandır. Akıl, feraset, bilgi, sadakatte mümtaz olduğu için padişah kendisini çok sever ve itimat edermiş.¹¹ Eserde, hizmet etme özelliğiyle ele alınmıştır.

İşitdün mi Resûle İbn-i ‘Abbās

Yedi yıl hizmet itdi hem çü ‘Ayās (869)

Aziz: Mısırda üst düzey saray görevlileri için bir unvandır. *Yusuf* kıssasında ele alınır. *Yusuf* zindandan çıktıktan sonra Mısır'a aziz olmuştur.

Du‘â itdüm diyen şıdḳ ile âmîn

‘Azîz olsun nitekim İbn-i Yāmîn (1680)

Bilal : Bilal-i Habeşi. Peygamberin müezzini, İslam'ı kabul eden ilk yedi kişiden biridir. Cennetle müjdelenen sahabelerdendir. İşkenceler karşısında büyük bir direnç göstermiş *Allah birdir* sözünü dilinden bırakmamıştır.¹² Namaz vakti geldiğinde Peygamber ezan okuması için Bilal'a *ey Bilal bizi ferahlandır*¹³ diye seslenirmiş.

Terakḳî ‘âlemine olsa ‘âzîm

Erihnâ yâ Bilāl iderdi dâim (2266)

Cafer-i Sadık: Ebu Abdillah Cafer b. Muhammed el-Bakır b. Ali Zeynil'abidin (ö.148/ 765). Şiiğin altıncı imamı ve bütün Şii mezheplerinin tanıdığı imamların sonuncusudur. Miladi 699 veya 702 yılında Medine'de doğmuştur. Soyu baba tarafından Ali'ye, anne tarafından Ebubekir'e ulaşır. Kelamda sınırlı bir kader

¹⁰ Akkuş, *Divan Şiirinde İnsan*, s.16

¹¹ Ahmet Talat, Onay, *Eski türk Edebiyatında Mazmunlar*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, s. 279-280.

¹² Akkuş, *Divan Şiirinde İnsan*, s.27

¹³ İsmail b. Muhammed, Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, Thk. Ahmet el- Kallaş, Müesseretü'r- Risale, Beyrut, 1403. C.1, s.117, (H.Nu: 312).

anlayışını savunmuştur. Medine’de vefat etmiştir.¹⁴ Bu eserde *aşk şarabını* içenler arasında gösterilir.

Çü açdı Cafer-i Şadık bu cāmı

Cihān ıışkınuñ oldı heb gūlāmı (2663)

Dāvūd : Yehuda ve İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiş, hem nebi hem de Sultan peygamberlerdendir.¹⁵ Kendisine Zebur gönderilmiştir. Demiri yumuşatma mucizesi şiirlerde işlenir.

Bu meyden içdi Dāvūd-ı hūnerdān

Anuñ çün itdi elhān aña murgān (2648)

Elinde mūm oldı āhen-i serd

Turāba bir taş ile şaldı biñ merd (2549)

Ebubekir (Sıddık): Künyesi, Abdullah b. Ebi Kuhafe b. Amir. Muhammed’in ölümünden sonra ilk halife odur ve cennetle müjdelenen on kişiden biridir. İslam peygamberini ilk tasdik eden kişi olarak *Sıddık* sıfatıyla tanınmış ve adı bu sıfatla anılmıştır.¹⁶

Ebūbekr u ‘Ömer ‘Osmān-ı cāmī‘

‘Aliy-yi Murtażā küffāra kāmī‘

Ne dise kavlin anuñ ide taşdıķ

Resūl’e nitekim itmişdi Şıddık (1807)

Bu mey Şıddık’a çün oldı havāle

Değişdi varını bir eski şāla (2659)

Ebu Derdā: Künyesiyle meşhur olan Ebu Derda’nın ismi Üveymir b. Zetd b. Kays b. Ümeyye b. Amir b. Adiy el-Hazrevidir. Ebu Derda Bedir Savaşı hariç Muhammed’in bütün savaşlarına katılmıştır. İlme önem vermiş, ömrünü ilim öğrenmeye adanmış, pek çok hadis rivayet etmiştir. Miladi 632’de vefat etmiştir.¹⁷ Fani düşünce peşinde koşmayan abdal özelliğine sahip bir kişi olarak tanıtılmış.

Ebū Derdā gibi kanı bir abdāl

Ki fiķr-i fāniye olmaya pāmāl (3114)

Hızr (Hızır): Musa döneminde yaşadığı söylenen, Allah tarafından kendisine ilahi bilgi ve hikmet öğretildiği belirtilen bir kişidir. Mutasavvıflar onu gizli ilimleri

¹⁴ İslam Ansiklopedisi (TDV), TDV, Yayınları, İstanbul, 1992,C.7, s.1.

¹⁵ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 35

¹⁶ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 39

¹⁷ Esra Keskinç, , Tarikatname-Eşrefoğlu Rumi, İstanbul, 2002, s. 235.

bilen bir veli kişi olarak ön plana çıkarılırlar. Burada, *Musa* ile birlikte anılır ve *Musa*'nın bilmediklerini bilir. *Ab-ı hayâtı* içip ölümsüzleşen bir kişi olarak gösterilir.

Çekersin Aḥmed'e cennetden atı

Sunarsın Hızra hem āb-ı hayâtı (60)

Siyāḥat iyler iken Hızr u Mūsā

İderken birbiriyle hoş müvāsā (3878)

Yoğ idi Hızr'a ḥod pūşide hiç kār

‘Ayān idi aña her gizli esrār (3880)

Didi Mūsā'ya Hızr iy bā beşāret

Nedür bu hoşduğı bize işāret (3886)

Didi Hızr iy nebiyy-i Rabbü'l-erbāb

Aña kim açā ḡaybından ebvāb (3889)

Gel iy cehl ile iden dürlü sevdā

Çü kaçre ola ‘ilm-i Hızr u Mūsā (3896)

Lebinde āb-ı hayvān āşikāre

Esīr olmuş niçe Hızr ol şikāre (4508)

Gözi sihr ile Bābil'den alır bāḡ

Lebine reşk ider Hızr ile ‘Īsā (5180)

Hümeýra (Aişe): Ebubekir'in kızı, Muhammed'in hanımıdır. İslami dönemde dünyaya gelmiştir. Muhammed kendisine vahiy geldiğinde, Aişe'ye *Hümeýra* diye seslenirmiştir.

Tenezzül itse ‘aqla ol dilārā

Der idi kellimīni yā Hümeyrā (2267)

İbn-i Abbas: Muhammed'in amcasıdır. Bedir savaşından sonra Müslüman olmuştur. Hadisler rivayet etmiştir. İslam'a yaptığı hizmetlerle ele alınır. Ayas'ın Sultan Mahmud'a hizmet etmesi gibi Abbas'ta Muhammed'e yedi yıl hizmet etmiştir.

Rivāyet iylemiştir İbn-i ‘Abbās

Ki dutmuşdı Resül-i Ḥaḡḡ'la iy nās (2429)

İşitdün mi Resüle İbn-i ‘Abbās

Yedi yıl hizmet itdi hem çü Āyās (869)

İbn-i Yâmin (Bünyamin): Yakup'un en küçük oğlu, *Yusuf'un* küçük kardeşidir. Yusuf Mısır'a Aziz olduktan sonra *Bünyamin'i* yanına götürmüştür.

Du'â itdüm diyen şıdk ile âmîn

*‘Azîz olsun nitekim **İbn-i Yâmin** (1680)*

İbrahim: Arapların ve İsrailoğullarının kendinden sonraki nebilerin ve İslam Peygamberinin atası kabul edilen büyük peygamberlerdendir. *Halil, Halilüllah ve Halilürrahman* olarak da anılır.¹⁸ Eserde, kendisine vahiy gönderilmesi, Allah'a dost olması, atıldığı ateşin gül bahçesine dönüştürülmesi özellikleriyle yer alır.

*Didi **İbrâhim** 'e vahy ile Mevlâ*

Kifâyet deñlü şanma ola dünyâ (956)

*Bu meyden içdi **İbrâhim**-i evvâb*

Anuñ çün ateşe oldı pertâb (2650)

Virürsin âb içinden Yünüs 'a bâr

*İdersin nârı **İbrâhim** 'e gülzâr (59)*

İdris : Şit soyundan gelen büyük peygamberlerdendir. Kendisine otuz sahifeden oluşan emirler gönderilmiştir. Terzilerin ve kâtiplerin piri sayılır. Allah'tan kendisine çeşitli ilimler öğretilmiştir. Bugün insanoğlunun hizmetine sunulmuş bilgi ve buluşlarda adı geçen kişilerden biridir.¹⁹ Aşk şarabını içen ve ilimlerin kapısını açan bir peygamber olarak ele alınır.

*Bu meyden eyledi hem nüş **İdris***

*Açıldı aña **Hağ** 'dan bāb-ı tedrīs (2646)*

İsâ: (İsâ-i Mükerrerem, Mesih): Dört büyük ilahi kitaptan İncil, İsa'ya gönderilmiştir. Doğum tarihi miladi takvimin başlangıcıdır. İsa, Filistin'de Nasır'da doğdu. Cebrail'in Meryem'e ruh üflemesiyle babasız olarak dünyaya gelmiştir.²⁰ Aşk şarabını içen ve bu nedenle pek çok gününü seyahatle geçiren bir peygamber olarak ele alınır.

*Bu meyden çün **Mesih** 'a irdi bir cām*

Seyâhatla geçürdi niçe eyyām (2655)

*Didi **İsâ** aña iy şeyh-i dānâ*

¹⁸ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 83

¹⁹ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 89

²⁰ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 94

İbādât-ı Hüdâ'da key tüvânâ (3120)

Didi İsa'ya zâhid iy peyâmbir

Hüdâ olsun saña her işde yâver (3140)

İsmail: İbrahim peygamberin ve Hacer'in oğludur. Kurban edilme olayı ile birlikte anılır. Annesi Hacer ile birlikte Arabistan'a yerleşmiştir.

Hem İsmâ'il'e şunuldı bu tesnîm

Anuñ çün cânı oldı zebha teslîm (2651)

Muhammed: İslam peygamberi. Künyesi, Ebu'l-Kasım Muhammed el-Muhtar b. Abdullah b. Abdülmüttalib b. Haşim b. Abd-i Menaf... Allah'ın son elçisi. Miladi 571'de Mekke'de doğmuş, 40 yaşında iken peygamberlik verilmiş, 622'de Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, 23 yıl içerisinde İslam dinini tebliğ etmiş ve 63 yaşında iken 632'de Medine'de vefat etmiştir.²¹

Gülşen-i Ebrâr'da onun adına bir naat yazan şair, onun övgüsünü ve ona olan sevgisini dile getirmiştir. Onu şu özelliklerle nitelendirmiştir: (bu kelime ve tamlamaların günümüz Türkçesiyle söylenişleri için, sadeleştirilmiş şekliyle, bkz. Na't ; [76-144]. beyitler)

Mustafa, Ahmed, Emir-i pişiva, Fahr-i cihan, Fahr-ı alem, Resul-i hak, Habibullah, Resul-i rabb-i alem, Resul-i mücteba, Mefhar-ı arz-ı sema, Sultan-ı Ekrem, Şefî'u'l-halk, Habîbü'l-Hak, Sulţânü't-tihâme, İmâmü'l-enbiyâ'î'l-aşfiyâ, Hümâmü'l-evliyâ'î'l-etkiyâ, Şeh-i nîkû-şîşâl, Nîk-sîret, Fürûğ-ı dîde-i ehl-i başîret, Cemâl-i cân-fizâyeyş , Cân-ı cân-hâ, Kâşif-i sır-ı nihân-hâ, Sem'-i cân-ı kâmil, Resul-ı mağrib ü maşriq, Ğayetü'l-ğâyât, Raĥmeten-lî'l-âlemin, Tarîkat ehlîniñ ser-tâcı, Haĥîkat bâğînuñ dürrâcı, Şerî'at ĥısnına bânî olan, Elţâf-ı rabbânî olan, Dürr-i beyzâ, Cemî'-i enbiyânuñ mehteri, Velîler zümresinüñ rehberi, Sa'âdet mülketinüñ şâhı, Hidâyet meslekinüñ râhı, Fütüvvet menba'ı, Şabîhu'l-vech, Güftâr-ı fâyık, Nür-ı haq-nümâ, Cân-ı aşhâb-ı şafâ, Mir'ât-ı Hüdâ, Şefî'î müznibîn, Fe-evĥa ma'deninüñ gevheri, Ve mâ evĥa elinüñ serveri, maĥbûb-ı âlem.

Şair, eserdeki farklı konuları onun hadislerinden alıntılar yaparak açıklamıştır.

İlâhî ol velîniñ ĥürmetine

Habîbüñ Muştafâ'nuñ ĥürmetine (329)

Resul-i Ĥak saña kıldı beşâret

Sen añla neydügin gizlü işâret (1105)

Buyurmışdur ĥabîb-i Rabb-ı âlem

Resul-i Müctebâ Sulţân-ı Ekrem (1425)

²¹ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s.122

Buyurmuşdur Resül-i Müctebâ hem

Habîb-i Hâlık u maḥbûb-ı âlem (1339)

Didiler luḫ idüp itme bizi red

Nişānuñuz bize virmişdür Ahmed (2200)

Didi siz gördüñüz mi yüzün anuñ

‘Ayāna şöyle ol Fahr-ı Cihānuñ (2283)

Buyurmuşdur Resül-i ‘ālimü’l-ğayb

Faḫîr nāsuñ gözine görünüñ ayb (3569)

Mûsâ: İsrailoğullarına gönderilmiş olan Musa büyük peygamberlerdendir. *Kelim*, *kelimullah* onun ünvanlarındandır. Kendisine dört ilahi kitaptan biri olan *Tevrat* gönderilmiştir. Onun Allah ile konuşması, asası, yed-i beyzâsı, Firavunla mücadelesi, Kızıldeniz’i yarması, Hızır ile arkadaşlığı şiirlerde en çok ele alınan konulardır.

Burada Musa’nın gece ateşe koşması, ağaçtan çıkan ateşin Allah’ın tecellisi olduğunu öğrenmesi ve Allah’la konuşması, onun Allah’ı görme isteğine karşı Allah’ın tecellisi ile dağın parçalanması olaylarına telmih yapılmıştır. Ayrıca onun Hızır’la yaptığı bir gezi anlatılmıştır.

Şecerden görsedüp Mûsâ’ya nârı

Kül itdüñ pertevinden kühsârı (61)

İḫâat iyleye emrine her cā

Nitekim iylemişdi Hızra Mûsâ (2160)

Bu meyden içdi Mûsâ-i Mûkerrem

Anuñ çün didi Rabb-i Ernî ol dem (2654)

Yüzer Mûsâ aşâsı gibi ol söz

Ḳamu güftârı virmez birine yüz (3197)

Siyâhat iyler iken Hızr u Mûsâ

İderken birbiriyle hoş müvāsâ (3878)

Nemrud: İbrahim peygamberin dinine karşı koyan, onunla mücadele eden, onu ateşe attıran ve sonunda Allah’ın kendisine musallat ettiği bir sinekle baş edemeyip ölen büyük inkârcılardan biridir. İbrahim kıssalarıyla anılır. Sineğe yenik düşmesi

çeşitli şekillerde dile getirilir. Burada da Allah'ın ona bir sineği musallat etmesi, onunla malını, mülkünü elinden alması dile getirilmiştir.

Bir 'âciz beşşe[y]i Nemrûd'a salduñ

Anuñla mülk ü mālın elden alduñ (63)

Nuh : Vahiy gönderilmiş büyük peygamberlerdendir. İnsan soyunun ikinci atası olarak kabul edilir. Kavminin ıslah olmaması üzerine, kendisine inanmayanlar *tufan* ile cezalandırılmıştır.²² Nuh peygamber özellikle *tufanla* birlikte anılır. Nuh aşk şarabını içtiği için Allah onun duasını kabul etmiş ve tufan gerçekleşmiştir.

Dem-i Nuh ile itdün 'âlemi ğarķ

Ser-â-ser âba yundı ğarb ile şarķ (62)

Bu meyden şunuldı Nuh'a iy cān

Cihāna nevhā ile şaldı tūfān (2647)

Osman: Üçüncü halife olup cennetle müjdelenen büyük sahabelerdendir. Büyük hayâ sahibidir. *Hayâlî* oluşuyla övülür. Kuran'ı toplattığı için Osman-ı Cami unvanıyla anılır.

Ebübekr u 'Ömer 'Osmān-ı Cāmi'

'Aliy-yi Murtażā küffāra kāmī' (146)

Bu meyden içdi bir cur'a hem 'Osmān

Hayā gencine cānı oldı hoş-kān (2661)

Ömer (Faruk) : İkinci halife olup cennetle müjdelenen büyük sahabelerdendir. İslam'ın kırkinci veya kırk beşinci müslümanıdır. Onun Müslüman olmasıyla birlikte İslamiyet güç bulmuş, Mekke'de açıkça kabul edilir olmuştur.²³ Ömer *adaletiyle* tanınır. Dünyaya adalet sofrasını döşemiştir. Dirayetli ve cesaretli olduğu için Şeytan'ın gölgesinden korktuğu söylenir.

'Ömer hem nūş kıldı anı pinhān

Anuñ çün gölgesinden kaçdı şeytān (2660)

Kaçan kim 'Ömer'e degdi hilāfet

Cihāna döşedi h'ān-ı 'adālet (627)

'Alī birle 'Ömer idüp mürtivvet

Resül emrine itdiler itā'at (2176)

²² Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 143

²³ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 151

Süleyman: Davut Peygamberin oğludur. Büyük peygamberlerden ve sultanlardandır. İsrailoğullarının peygamberi ve üçüncü hükümdarıdır.²⁴ Saltanatı, zenginliği, diğer canlılara hükmedişi ve onların dilinden anlayabilmesi gibi özellikleriyle dikkat çeker.

*Ki mālîk oldı çün melîk **Süleymān***

Geçüp tahtına hüküm itdi firāvān (392)

İtā'at kıldı aña cinn ü insān

Ded ü div ü behāy[?]im dutdı fermān (393)

*Zübāna geldi luṭf ile **Süleymān***

Didi ey derd ile idenler efgān (434)

Şuayb: Salih nebinin soyundan geldiği rivayet edilir. Lut'tan sonra gelen nebidir. Şuayb Medyen'de yaşamıştır.²⁵ Allah'a olan sevgisinden dolayı çok ağlamış ve bu nedenle gözleri görmez olmuştur.

***Şuayb** iderdî şevk-i Hāk'dan āhī*

Dilemezdi anda gayre nigāhı

Şu deñlü ağladı añıp Hüdāyı

Ki kalmadı gözinde rüşenāyi

Niçe māh u niçe sāl oldı a'mā

Gözinden āfil oldı naqş-ı dünyā (1057-1059)

Üveys (Veys, Veys-i Karan, Veysi): Üveys, halkın kendisine deli dediği veli bir kişidir. Karan ilinde deve güden yoksul ve zayıf yapılı, her anını zikir ve ibadetle geçiren, yaşlı annesine baktığı için peygamberi hayattayken göremeyen ancak onunla manevi yakınlık kurup ona sınıksız bağlı olan ve onun gönderdiği hırkaya sahip olan bir kişidir. Manevi rütbesi yüksektir. Ömer bile ona gıpta eder.

Muraḳka' kim vaşīyyet iylemişdi

***Üveyse** iledüñ anı demişdi (2175)*

***Üveys** adlu didiler bir deli var*

Yürür tenhā yabānda ḥvār u bī-kār (2183)

²⁴ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 156

²⁵ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 167

Senüñ maḥşûş aduñ şorarum ben

Üveysem didi ol şehri-Karan'dan (2195)

Ki Veys'üñ rütbesi ola ziyâde

Ömer irmemiş ola bu sedâde (2232)

Yakup: İsrailoğullarının büyük peygamberlerinden biridir. Yakup *İshak ve Refeka*'nın oğlu, *İbrahim*'in torunudur.²⁶ Yusuf kıssasıyla hayatına dair rivayetler zenginleştirilmiştir. Yusuf'a olan sevgisinden dolayı onun ayrılığına çok ağlamış ve bu nedenle gözlerini kaybetmiştir. Yusuf'un gömleği kendisine ulaştığında ise gömleğin kokusuyla gözleri yeniden açılmıştır.

Bu meyden içdi hem Yaḳûb-ı sırdân

Anuñ çün ışık ile çok oldı giryân (2652)

Yunus : İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Gemiyle yapılan bir yolculukta hareketsiz kalan gemide kendini suçlu gösterip denize atmış, bir balık onu yutmuş ve daha sonra onu sahile bırakmıştır.²⁷ Yunus balık karnında kalışıyla ele alınıp işlenir.

Virürsin âb içinden Yünüs'a bâr

İdersin nârı İbrâhim'e gülzâr (59)

Yusuf: İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Yakup peygamberin oğludur. Yusuf, kardeşleri tarafından kuyuya atılmış, kervancılar onu kuyudan alıp Mısır'a getirmiş, Mısır'da Züleyha ona olan aşkını açığa vurmuş ve onu suçlayarak zindana attırmış, zindandan çıktıktan sonra hazineden sorumlu olarak yönetimde yer almış, kıtlık yıllarında kardeşleriyle buluşmuş, gömleğini babasına göndermiştir.²⁸ Yusuf çok güzel oluşuyla ele alınır.

Didiler Yūsuf ile yâ nebi sen

Melâhatda ola ḳanḳıñuz aḥsen (113)

Bu meyden Yūsuf'a virildi bir cām

Güzellikde anuñ çün sürdi çok kām (2653)

2.2.Tarihi-Efsanevi (Destani-Mitolojik) Kişilikler²⁹:

Behlül (Behlül-i Dana): Kufeli olup Harunurreşit zamanında Bağdat'ta yaşamıştır. Harunurreşit'in kardeşi olduğuna dair rivayet de vardır. Mecnun

²⁶ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 170

²⁷ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 172

²⁸ Akkuş, Divan Şiirinde İnsan, s. 173

²⁹ Mitolojik kişilikler için bkz. Tökel, a.g.e.

görünen akil bir zattır. Onun için Behlül-i Dana derler.³⁰ Harunurreşit'le sıkça bir araya gelmesi ve ona önemli öğütlerde bulunması ile dikkat çeken, veli bir kişilik olarak okuyucuya tanıtılır.

Giderken ıtradı Behlül'e râhı

Çattırdı göricek divâne şâhı (4193)

Dara: Şehnâme'nin ünlü kahramanlarından. Keyaniyan sülalesinin dokuzuncu ve sonuncu padişahı. Rivayetlere göre Dara İskender'le yapmış olduğu bir savaşta öldürülmüştür.³¹ Selim'in övgüsünde geniş sınırları nedeniyle Dârâ'nın ülkesinden söz edilir.

Şeh-i jâdil emur-i mülk-i Dârâ

Ki lutfıyla olupdur jâlem-ârâ (211)

Efrasiyab: Turan'ın en büyük hükümdarlarından. Bütün İran'ı Pişdadiyan sülalesinden zaptederek orada senelerce hükümet sürmüştür. Yıllarca süren İran ve Turan muharebeleri Şehnamenin mühim bir faslını teşkil eder.³² Efrasiyab, Büyük İskender'den önce yaşamış olup Keyhüsrev tarafından öldürülmüştür. Edebiyatta kahramanlık sembolü olarak kullanılır.³³ Bu eserde, Şehzade Selim'in kahramanlığını vurgulamak için adı anılmıştır.

Cihânuñ Rüstem ü Efrâsiyâbı

İden bezminde şem-i küfr-i iffâ (5158)

Harun Er-Reşit: Reşit, 145/763'te Rey'de doğmuş, 170/786'da Abbasi devletinin Halifesi olmuştur. Onun döneminde Abbasi devleti altın çağını yaşamıştır. Büyük hükümdarlardan sayılır. Tus'da 193/809'da ölmüştür.³⁴ Eserde, gönül ehli olarak gösterilir. Behlül ile birlikte anılır.

İder ðarûn-ı ehl-i dil rivâyet

Reşud olmuşdı ol kim aña künyet

Harut ve Marut: Kuran'da adları anılan iki melek. Bakara Suresi'nin 102. Ayetinde bu iki melekten şöyle bahsedilir: *Bâbil'de Harut ve Marut'a, bu iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o ikisi "biz ancak ve ancak sizi denemek için gönderildik, sakın sihir yapıp da kâfir olmayın!" demeden kimseye birşey öğretmezlerdi. Gülşen-i Ebrar'da bu meleklerin hikâyesi anlatılmıştır. (bkz. Hurut ile Marut Hikâyesi)*

³⁰ A. Sırrı, Levent, Divan Edebiyatı, İstanbul, 1984, s. 148

³¹ Tökel, a.g.e., s. 150-151

³² Tökel, a.g.e., s.159

³³ Pala, Divan Şiiri Sözlüğü, s. 150

³⁴ Büyük İslam Tarihi, İstanbul, 1993, s. 129-166

Çü nefse aldanup Hârût u Mârût

Ġidâ-yı şerri cāna itdiler kût

Murâdın iylediler Zührenüñ heb

Ne emr itdiyse dutdılar müretteb (2517-2518)

Melekler esrik idi sükr ü meyden

Utarmağ gitmiş idi Rabb-ı Hayy'dan (2521)

İskender- Sikender (Zülkareyn): Büyük İskender. Asıl adı *İskender-i Zülkareyn*'dir. Hem Peygamber hem Padişah olmuştur. Kuran'da hayatı hakkında (Kehf /83-89) bilgi verilir. *Ab-ı hayat* araması, Hızır ile olan yakınlığı, yolculukları, ordusunun çokluğu, cihangirliği v.s. yönlerden ele alınır.³⁵ *Gülşen-i Ebrâr*'da Çin Ülkesine olan yolculuğu ile ele alınmıştır.

Gezerken şâh-ı İskender cihâni

Teferrüc ider iken her mekânı

İrişdi rāhı tā ki milk-i Çîn'e

Yöneldi izz ile anuñ içine (4310-4311)

Didi İskender'e pes Şâh-ı Çînî

Ki iy muhkem olan Ġmān u dīni (4322)

Çün işitdi Sikender bu hıṭābı

Ḳabül itdi bu pend-i müsteṭābı (4353)

Cihāna şâh olanlar çün Sikender

'Adālet çün giyeler başa efser (4451)

Leccac: Santrancı icad ettiğine inanılan kişinin adıdır. Santrancı Hindistan'dan İran'a getirmiş ve orada yayılmasını sağlamıştır.³⁶ Burada İbrahim Gülşeni'nin sözdeki başarısı ile dile getirilmiştir.

Reşikü'l-ḳadd idi hem yüzi behhāc

*Degildi kimse ile sözde **Leccāc** (262)*

Kanuni Sultan Süleyman: (1495-1566), saltanatı (1520-1566). *Yavuz Sultan Selim*'in oğlu. Osmanlı devletinin onuncu padişahı. 1520 yılında Osmanlı tahtına geçmiş ve Avrupa'da büyük başarılar elde etmiş, bu nedenle Avrupalılar ona

³⁵ Pala, a.g.e., s. 260

³⁶ Tökel, a.g.e., s. 231-232

Muhteşem lakabını vermişlerdir. *Muhibbi* mahlasıyla şiirler yazmış, oldukça hacimli bir divan tertip etmiştir. Müniri eserini *Kanuni* döneminde yazdığı için eserde ona yer vermiş ve ona *övgü*de bulunmuştur. Onu şu ünvanlarla övmüştür: (bkz. 154-180)

Pādīşāh-ı ʿĀlem-Ārā, Emīr-i ʿādil, Sulṭān-ı fāzıl, Cihānuñ seyf ile şāhib-ķırānı, Zāʿif olanlara meʿvā olan, Yetīm olanlara bābā olan, Eʿs-sulṭānu zıllüʿllāh, Cihānuñ mehteri, Hazret-i sulṭān Süleymān, Şeh-i nīkū-ķişāl, Ter ü tāze nihāl.

Cömert, adil, yoksul ve yetimlere yardım eden, inkarcılara imanı öğreten, yöneticilikte eşi olmayan, Avrupa'yı dize getiren bir kişi olarak tanıtılır.

Süleymān-ı zamān u ʿayn-ı ʿOsmān

Dutan aʿyān-ı kūh u berr ü deryā (5161)

Zāʿif olanlara meʿvā olan ol

Yetīm olanlara bābā olan ol

Ki eʿs-sulṭānu zıllüʿllāhdur ol

ʿArabla Rūm vehnīne şāhdur ol

Selāṭīni cihānuñ mehteridür

Cihānda şāh olanuñ serveridür

Ki yaʿnī hazret-i Sulṭān Süleymān

Hemīşe öğreden küffārā ĩmān

Nazīri yoķ bugün devr-i zamānda

Şebīh olmaz aña şehler cihānda (158-162)

Kayser-i Rum: Ömer'in halifeliği dönemindeki Rum Kayseri yani Bizans imparatoru. Ömer'e elçi gönderdiği ifade edilmiştir.

Düzüp bir elçi aña Kayser-i Rūm

Eline virdi bir mektüb-ı mevḥūm (629)

Keykubad: Şehname'de adı geçen hükümdarlardan biri.³⁷ İran'ın Pişdadiyan sülalesinden sonra gelen şah sülalesi. Keyaniyan'ın ilk hükümdarıdır. Key lakabını ilk defa kullanan odur. Adaletiyle ün salmıştır.³⁸ Adaletli olması nedeniyle sözü edilmiştir.

Tolupdur ʿāleme ʿadl ile dādı

Başupdur şevket ile Keyķūbād'ı

³⁷ Tökel, a.g.e., s. 227

³⁸ Pala, a.g.e., s. 292

Rüstem: İran'ın milli kahramanı olan Zaloğlu Rüstem, Keykubad zamanında Keyhusrev'in ölümüne kadar cihan pehlivanı yani Emirü'l Ümera'dır. İran mitolojisine bir kahraman olarak girmiştir. Kahramanlıklarıyla ele alınır.³⁹ Bu eserde Şehzade Selim'in övgüsü içerisinde yiğitlik özelliğiyle ele alınmıştır.

*Şecâ'atde iden **Rüstemleri** mât*

Feşâhatda iden Şahbânı isķât (215)

*Cihānuñ **Rüstem** ü Efrāsiyābı*

İden bezminde şem'-i küfr-i itfā (5158)

Sultan Mahmut (Şah-ı Mahmut): Doğum tarihi (970/1031) Gazneli Devleti'nin büyük hükümdarıdır. Adı, Nizamüddün Ebü'l-Kasım Gazi mahmud, lakabı Seyfeddin'dir. Devrinde şair şiire büyük itibar göstermiştir.⁴⁰ Bu eserde Şah-ı Mahmut, Sultan Mahmut olarak adlandırılmış, cömertliği, dindarlığı, ahde vefalığı, yardımseverliği, iyilikseverliği, adaletli oluşu gibi özellikleri dile getirilmiştir.

*Rivāyetde gelüpdür **Şah-ı Mahmūd***

Ki olmuşdı kamu ef'ālî mahmūd (2939)

*Şikāre bindi bir gün **Şah-ı Mahmūd***

Ki her fi'li anuñ olmuşdı mahmūd (3372)

Sultan-ı Çin (Çin Meliki): Büyük İskender döneminde Çin'in başında bulunan kişi. İnce zekası ve gizemli kişiliğiyle ele alınmıştır.

*Didi **Sultān-ı Çîn'e** iy şehānşāh*

Bu remzüñden senüñ olmadum āgāh (4327)

*Didi **Sultān-ı Çîn** iy Şāh-ı ālem*

Irag olsun yüzinden şebnem-i ğam (4339)

Şehzade Selim (II. Selim, Sarı Selim): Osmanlı devletinin onbirinci padişahı olan Selim, Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan olan ikinci oğludur. 1524'te doğmuş, iyi bir tahsil gördükten sonra 1542 yılında Konya, 1544'te Manisa sancak beyliklerine tayin edilmiş, 1566'da tahta geçmiş, 1574 yılına kadar saltanatta kalmıştır.⁴¹ Müniri eserini Şehzade Selim'e sunduğu için ona bir medhiye yazmış ve onu değişik özellikleriyle övmüştür. Onu şu ünvanlarla övmüştür: (bkz.206-222)

³⁹ Büyük Türk Klasikleri, C.7, s. 401

⁴⁰ Pala, a.g.e., s.321

⁴¹ Büyük İslam tarihi, C.10, s. 383

Celâlet-me'âb, Hâzreti sultân selîm-i 'âlî-cenâb, Gül-bün, Cenâb-ı ibn-i şâh-ı kışver-i rûm, Şecâ'at menba'ı, Şeh-i 'âdil, Emîr-i mülk-i dârâ, Süleymân-ı zamānuñ nûr-ı 'aynî, Cihānuñ bihteri, Selîm şâh, Şeh-i nîkû-şifa, Nîkû haşây[?]ıl, Şeh-i rüşen-zamirtûñ, Selîm Hân.

Cömert, adaletli, yiğit, Allah'ın buyruklarına uyan, güzel huylu, yoksullara yardım eden bir kişi olarak tanıtılır.

Emîrân-ı cihānuñ tâc-dârı

Faķîrân-ı zamānuñ büird-bârı

'Adâlet h'ânın iden güsterîde

Tazallum destini iden bürîde (207-208)

Şeh-i 'âdil emîr-i mülk-i Dârâ

Ki luţfiyla olupdur 'âlem-ârâ

Süleymân-ı zamānuñ nûr-ı 'aynî

Nizâm-ı saltânatda olan 'aynı

*Cihānuñ bihteri ya'nî **Selîm Şâh***

Ki kılmışdur mükerrerem anı Allâh (211-214)

2.3. Edebi ve Sanatkar Kişilikler:

Feridüddin Attar: 1120'de Nişaburda doğmuştur. Asıl adı Muhammed'dir. Doktor yada eczacı olduğu için Attar mahlasını almıştır. Tasavvufi değerlere bağlı bir kişidir. Tahmini olarak 1235 yılında ölmüştür.⁴² Bu eserde, Bülbülname adlı eserin şairi olması nedeniyle adı anılmış ve övülmüştür. Takva sahibi, özünü ilim ve faziletle süslemiş, şiiri güçlü, mana dükkanının açıcısı, zamanının diriltici mesihi (Mesih-i Mücteba) olarak nitelendirilmiştir.

Dimişdi bu kitâbı bundan evvel

*Cihānuñ bihteri ol **Şeyh-i Etķâ** (5132)*

Ulusı sevgülsü kâyinātuñ

Özini 'ilm ü fazl ile muhallâ (5133)

*Zamānınuñ **mesîh-i müctebâsı***

İden bir demde biñ mürde-dil ihyâ (5134)

⁴² Abdülbaki, Gölpınarlı, Mantık Al-Tayr, MEB Yayınları. İstanbul, 1990, s. I-III

Açan dükkân-ı ma'nî halk-ı Hakk'a

Satan naqd-ı revâna ıtr-ı büyâ (5135)

Bihîn-i halk ya'nî Şeyh Aftâr

Ki reşk iderdi nazmına süreyyâ (5138)

Şeyh Sadi (Sadi-i Şirazi): Sadi, İran edebiyatının, Firdevsi ve Hafızla birlikte, üç büyük şahsiyetinden biri olarak bilinir. İlk bilgilere ve rivayetlere göre Sadi, Şiraz'da 1184 yıllarında doğmuş, yüz yıldan fazla yaşamış, hayatını ilim, gezi ve ibadetle geçirmiş bir şairdir. Sadi 1292 yılında Şiraz'da vefat etmiştir.⁴³ Eserleri eğitici ve öğretici niteliktedir. Gülistan ve Bostan en çok tanınan ve okunan eserleridir. Müniri, ondan aldığı bir hikaye nedeniyle onun adını anar.

Kitâbında getürdi Şeyh Sâdî

Ki Hak'dan bulmuş idi izz ü sa'di (4084)

Sahban: Sehban-ı Bahili derler. Vail kabilesinden olup şiir ve fesahatla meşhurdur. Hitabetiyle üm yapmıştır. Cahiliyet zamanında yetişmekle beraber sonradan Müslüman olmuştur.⁴⁴ Fesahatçı olarak anılmıştır.

Şecâ'atde iden Rüstemleri mât

Feşâhatda iden Sahbân'ı iskât (215)

2.4.Mutasavvıf ve Bilgin Kişilikler:

Bayezid (Bayezid-i Bistami, ?-874): Hicri 3. Asrın büyük sufilerindedir. Büyükbabası Saruşan'ın ihata etmiş bir Zerdüşt olduğu rivayet edilir. Bir süre Hanefi fıkıhı ile meşgul olmuş, Ebu Ali Sindi 'den Tevhid ilmini öğrenmiştir.Devrin tanınmış sufilerinden Haddad ve Şakik-i Belhi ile görüşmüştür. Yazılı bir eseri yoktur. Vecd halinde söylediği *subhani, ma a'zumu şani* yani: *Ya Rabbi benim şanım ne yücedir sözüdür.*⁴⁵ Bu eserde, bade içtiği için masivayı bırakıp Allah'a yöneldiği, aşkı dünyaya tercih ettiği için o vecd ile *Ya Rabbi benim şanım ne yücedir sözünü* söylediği belirtilir.

Virildi Bâyezîd'e çün bu bâde

Savurdu mâsivâ-yı Hakkı bâde

Getürdi nutka subhânî demîni

Degışdi ışkâ dünyâ âlemîni (2665-2666)

Bu Hanife (İmam-ı Azam Ebu Hanife): Ebu Hanife Ehl-i sünnet imamlarının dört büyük müctehidinden birincisidir. Adı Numandır. Babasının adı da Sabittir.

⁴³ Hikmet, İlaydın, Gülistan (Sadi), MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. III-V

⁴⁴ Onay, a.g.e., s.195

⁴⁵ Büyük Türk Klasikleri, C.7, s.376

Hicretin sekseninci yılında Kufe'de doğmuş ve hicri 150 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. İlmî, zekası, zühd ve takvası çok yüksektir.⁴⁶ Kabe'nin ziyareti ve hac konusu hakkındaki görüşü nedeniyle adından söz edilir.

Niçün bu kavli didi Bū Hanīfe

İşit bu ma'nide neymiş vazīfe (1765)

Cüneyd (Cüneyd-i Bağdadi): (Bağdat ?- 909-910) Bağdatlıdır. İmam Şafi'nin bir talebesinden fıkıh okumuş, tasavvufi bilgisini ise Seri üs-Sekati, Haris ül-Mahasibi ve Cafer ül-Haddad'dan almış, büyük bir mutasavvıftır. Devrinde bütün mutasavvıfların önderi olarak tanınmıştır.⁴⁷ Gülşen-i Ebrar'da Şibli ve Nuri ile birlikte anılıp hizmet eri olarak gösterilir. Vecd halinde söylediği *leyse fu'l-cübbe sivâllâh* (Cübbemin içinde Allahtan başka bir şey yok.) sözüyle anılır. Birlik makamına ulaştığı ifade edilir.

Cüneyd ü Şibli vü Nürî muḳarrer

Olupdur her biri hizmetle bir er (871)

Cüneyd ü Şibli vü Nürî idüp nūş

Sevâ-yı Hakk'ı itdiler ferâmūş

Maḳâm-ı vahdete çün buldılar rāh

Didiler leyse fi'l-cübbe sivâllâh (2669-2670)

Hasan Basri: Tabiin ve evliyanın büyüklerindedir. İsmi Hasan b. Ebî'l-Hasan Yesar, Künyesi, Ebu Muhammed ve Ebu Saiddir. M.641'de Medine'de doğmuş, M. 728'de Basra'da vefat etmiştir. Sahabelerden ilim ve feyiz almış pek çok talebe yetiştirmiştir.⁴⁸ Aşk şarabı içtiği için dünyayı bırakıp kendini Allah sevgisine vermiştir.

Hasan Basrî elin çün buña şundi

Ḳodı dünyâyı yüzün Hakk'a döndi (2664)

İbrahim Edhem (ö.776-783): Tanınmış evliyadan ve ilk mutasavvıflardandır. Söylentilere göre Belh sultanı iken tacını tahyını bırakıp bir mağarada inzivaya çekilmiştir. Geçimini çalışarak sağlamış, şeriata bağlı bir sufidir.⁴⁹ Aşk şarabı içmesi, zenginliği, malı mülkü bırakıp fakirliği seçmesi, şahılgı bırakıp on iki yıl yalnızlığa çekilmesi gibi özellikleri vurgulanmıştır. Müridlere, örnek almaları gereken bir kişi olarak sunulmuştur.

⁴⁶ Ö. Nasuhi, Bilmen, Büyük İslam İlmihali, İstanbul, Trz, s. 39

⁴⁷ Büyük Türk Klasikleri, C.7, s.378

⁴⁸ Keskinliç, a.g.e., s. 239

⁴⁹ Keskinliç, a.g.e., C.7, s. 390

Bu meyden içdi İbrâhîm-i Edhem

Ġmâyı kodı oldı faġre hem-dem

Cihânuñ şâhı iken ol tûvâne

On iki yıl beriyye gezdi tenhâ (2667-2668)

Yoluñda dem gözet hem-dem bulasın

İriş İbrâhîm'e Edhem olasın (2555)

Mansur-ı Hallac: Adı Ebü'l-Mugisü'l-Hüseyn b. Mansuru'l-Beyzavi olan Mansur (M.857-922) edebiyatta çokça anılan ünlü bir sufidir.tasavvufta üstadı Ebu Amr Osman-ı Mekki'dir.Cüneyd-i Bağdadi ile sohbetleri olmuştur.⁵⁰ Aşk şarabı içmiş, aşk şarhoşluğu ile *Ene'l ða...* (Ben Hakk'ım) demiş, bu sözünden dolayı asılmıştır. Vahdet-i Vücut görüşünü savunan şair, Mansur'un bu görüşünü destekler.

Bu meyden içdi hem Manşûr-ı Hallâc

Aña dâr anuñ çün oldı mi'râc

Derûnı 'ışk ile olmışdı medhûş

Enel haġ didi anuñ çün idüp cûş (2671-2672)

Ene'l Haġ dir idi her demde Manşûr

Cihâni bu söz ile kıldı pür-şûr (2675)

Monla-i Rumu (Mevlana Celaleddin-i Rumi): Asıl adı Muhammed'dir. M. 1207'de Horasanın Belh şehrinde doğmuştur. 1273'te konya'da vefat etmiştir. Harzemşahlar ülkesinin büyük alimi Bahaeddin Veled'in oğludur.Farsça yazdığı Mesnevi adlı eseriyle ünlüdür.⁵¹ Müniri, mevlana'nın eserinden yer yer alıntılar yapmış bu nedenle onun ismini anmıştır. Onu Monla-i Rumi olarak nitelemiştir.

Buyurdı nitekim Monlâ-i Rûmî

Ki anlamışdı ol cümle 'ulûmı (1752)

Nuri: Adı Cüneyd ve Şibli ile birlikte anılır. Hizmet eri olarak tanıtılır. Aşk şarabı içip birlik makamına ulaşanlar içinde gösterilir.

Cüneyd ü Şiblî vü Nûrî muġarrer

Olupdur her biri hizmetle bir er (871)

⁵⁰ Pala, a.g.e., s. 204-205

⁵¹ N.Sami, Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.1, s. 308

Cüneyd ü Şiblî vü Nürî idüp nüş

Sevâ-yı Haqq'ı itdiler ferâmüş

Mağâm-ı vaḥdete çün buldılar rāh

Didiler leyse fî'l-cübbe sivāllāh (2669-2670)

Şeyh Ebu Said: Eserde bir annenin çocuğunu ona mürid olarak vermesi nedeniyle kendisinden söz edilir. Zamanın velisi, bilgili Şeyh olarak nitelendirilir.

Getürdi Bū Sa'îd'e ol cüvānı

Ki şüfî ola bula rûḥ-ı şānî

Zamânında yoğ idi aña hemtā

Velîyy-i vakt idi ol şeyḥ-i dānā (4467-4468)

Şeyh Halvayî: Allah'a ibadet ettiği halde, Allah sevgisini gönlünde hissetmeyen bir kişinin halini şikayet ettiği bir şeyh olarak gösterilir. Bu vesileyle adından söz edilir. Kendisine şey«-i dūn, pūr-i mükerrerem diye seslenilir.

Meger kim Şeyḥ Halvāyîye bir gün

Şikāyet iyledi bir merd-i meftūn

Didi iy şeyḥ-i dūn, pūr-i mükerrerem

Haṭādan Haq seni kılsun mu'aşşam (5651-5652)

Şeyh İbrahim Gülşeni (Diyarbakır ?- Mısır 1533): Diyarbakırda doğmuştur. Halveti şeyhlerinden Seyyid Yahya Şirvani'nin halifesi Dede Ömer Ruşeni'den hilafet alarak bu tarikatı yaymağa başlamış, daha sonra Mısır'a gidip Mısır'da büyük ün yapmıştır. Halveti'ye tarikatının Gülşeniye kolunu kuran Gülşeni, Mısır'da vefat etmiştir.⁵² Şair eserinde, Gülşeni'yi veli, velilerin sığınağı, mutluluk dağıtan, beliğ, fasih, kâmil, sözünü incitmeden söyleyen, güzel sözlü, açık dilli, gizliliklerden haber veren, sözü delilleriyle söyleyen, dine bağlı, sürekli Kuran okuyan, ibadet eden, pek çok insanı eğiten, keramet sahibi bir kişi olarak tanımlar. Zamanın *Kutbu'l-a... şâb'* olduğunu söyler. (bkz. 257-301)

Zamânında ol-idi kutbu'l-aḫtāb

Ki Haq'dan aña meftūh idi ebvāb (288)

Muḥammet ḥūlu İbrāhim şifātlu

Hem İbrāhīm nām u ma'firetli (292)

⁵² Büyük Türk Klasikleri, C.7, s. 308

Çün ol serve şebîh oldı bu şimşâd

*Uruldı **Şeyh İbrâhim** buña ad (293)*

Şibli: Tanınmış büyük mutasavvıflardandır. Cüneyd-i Bağdadî'nin mürididir. 945'te Bağdad'da vefat etmiştir.⁵³ Cüneyd'le birlikte anılmış, hizmet eri olduğu, aşk şarabı içtiği söylenmiş. Mansur asılırken, Mansur'a soru sormuştur.

*Cüneyd ü **Şibli** vü nür-ı muqarrer*

Olupdur her biri hizmetle bir er (871)

*Cüneyd ü **Şibli** vü Nürî idüp nüş*

Sevâ-yı Haqq'ı itdiler ferâmüş (2669)

*Muqâbil geldi **Şibli** bî-te'errif*

Hitâb idüp didi kim mâ't-taşavvuf (2784)

Yunus Emre: 13. yüzyılda yaşamış Türk erenlerindendir. Doğum ve ölün tarihi, nereli olduğu tartışmalıdır. Taptuk Emre'den ders almış ve O'na otuz yıl hizmet etmiştir.⁵⁴ Pirine hizmet etmesi ve doğru bir kişiliğe sahip olması özellikleriyle eserde kendisinden söz edilir.

*Çihl sâl itdi **Yunus** pîre hizmet*

Odun çekmeklige şarf itdi kuvvet

Getürmez idi her egri odunu

Gözetsin anuñ aklıyla ödünü

Ki sığmaz dirdi eger bu kapuya

Hezârân âferîn ol nîk hûya (872-874)

Sonuç

Tipler ve kişilikler konusunun, toplumun genel yapısı içerisinde ele alınıp incelenmesi sonucunda, özellikle edebi eserlere yansımış biçimiyle edebiyatta yeni açılımlara kaynaklık ettiği görülmüştür. Tip belirgin davranışları temsil eder. Eserde ele alınan tipler, edebi eserlerin oluşumunda dönemin edebi anlayışına ışık tutmaktadır. Kişilik, basmakalıp davranışları değil değişen davranışları sergiler. Eserde ele alınan kişilikler dönemin sosyal yaşantısı içerisinde özellikle dini yaşamın şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Değişen davranışların denetimi işlenen

⁵³ Büyük Türk Klasikleri, C.7, s. 404

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Tatçı, Mustafa, Yunus Emre Divanı, Ankara, 1991, s.13-42

kişilikler etrafında gösterilmeye çalışılmıştır. Hedeflenen insan yapısı bu kişiliklerle paralel olmalı, kişi kendini bu amaca göre yönlendirmelidir. Konunun anlatımı ve içeriğine uygun olarak örneklemelerle ele alınan kişiliklerin özellikle anlatımı kuvvetlendirme, anlatıma güç katma, inandırıcılığı artırma gibi nedenlerle ele alındığını söyleyebiliriz. Tasavvufi, dini, tarihi bir konu işlenirken o konunun önemini daha iyi bir biçimde okuyucuya aktarmada tanık gösterilen kişi ile bağlantılı olarak anlatılması şiirden ziyade anlatımın gücünü ve inandırıcılığını artırmıştır. Her tip ve kişilik konunun akışı içerisinde ele alınmış ve şiirin anlamına güç katmıştır.

KAYNAKÇA

- Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa*, Thk. Ahmet el- Kallaş, Müesseretü'r-Risale, Beyrut, 1403.
- Akkuş, Metin, *Nefi Divanı'nda Tipler ve Kişilikler*, AÜ FEF Yayınları, Erzurum, 1995.
- Akkuş, Metin, *Divan Şiirinde İnsan I- Dini Kişilikler*, AÜ FEF Yayınları, Erzurum, 2000.
- Banarlı, N.Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB. Yayınları, 2 cilt, İstanbul, 1998.
- Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.
- Büyük Türk Kilasikleri*, Ötüken Yayınları, Ankara, 1985.
- Bilmen, Ö. Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, Trz.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mantık Al-Tayr (Ferideddin-i Attar)*, MEB. Yayınları, İstanbul, 1990
- İlaydın, Hikmet, *Gülistan (Sadî)*, MEB. Yayınları, İstanbul, 1991.
- İspir, Meheddin, *Münârî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden- i Esrâr Mesnevisi (İnceleme - Metin - Sadeleştirme)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2004.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Keskinkılıç, Esra, *Tarikatname-Eşrefoğlu Rumi*, İstanbul, 2002.
- Levent, A. Sırrı, *Divan Edebiyatı Dergâh Yayınları*, İstanbul, 1984.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, TDV Yayınları, Ankara, 1992
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Ankara, 1991.
- Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- Tahirü'l Mevlevi, *Edebiyat Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

İslam Ansiklopedisi (TDV), TDV Yayınları, İstanbul, 1992.

Zavotçu, Gencay, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006.